

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาประเด็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับความขัดแย้ง ที่ได้รับอิทธิพลจากองค์กรภายนอกชุมชนของชุมชนขอความร่วมมือพัฒนา เขตเทศบาลตำบลมาบตาพุด จังหวัดระยอง โดยมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาสองประเด็นหลัก คือ เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและปฏิกิริยาของชุมชนที่มีต่อผลกระทบ จากการกระทำขององค์กรภายนอกชุมชน และเพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้งที่ได้รับอิทธิพลจากองค์กรภายนอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากโรงงานในเขตนิคมอุตสาหกรรม โดยได้อาศัยพื้นฐานแนวความคิด 4 แนวคือ แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้ง แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้ง แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพชุมชนและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรม และการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม ซึ่งผลของการวิจัยสรุปได้ดังนี้

ก่อนที่ชุมชนจะเกิดปัญหาความขัดแย้ง ชุมชนได้ประสบปัญหาผลกระทบด้านมลพิษทางอากาศ จากการปล่อยสารพิษของโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา ทั้งนี้โดยมีที่มาของปัญหาคือ

รัฐได้ดำเนินโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกหรือที่เรียกว่า “อีสเทิร์นซีบอร์ด” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา ตามนโยบายหลักของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ในการนี้พื้นที่ส่วนหนึ่งของเทศบาลตำบลมาบตาพุด ถูกกำหนดให้เป็นเขตอุตสาหกรรมหลักของประเทศ เช่น โรงกลั่นน้ำมัน โรงงานปิโตรเคมีคัลต่าง ๆ ฯลฯ โดยเขตนิคมอุตสาหกรรมตั้งอยู่ติดชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของชุมชน ส่วนพื้นที่ชุมชนอยู่ติดกับเขตนิคมตั้งลึกเข้าไปทางด้านทิศตะวันออก

ในระหว่างปี พ.ศ. 2536-2537 บริษัทต่าง ๆ เริ่มก่อสร้างโรงงานและเดินเครื่องจักรเพื่อทดสอบกระบวนการผลิต จำนวน 49 โรง ในเวลานี้ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากมลภาวะของฝุ่นละอองจากดินที่ใช้ถมที่และปรับพื้นที่ และดินจากกรบรทุกที่ตกหล่นตามถนนและปลิวฟุ้งกระจายเข้าบ้านเรือนของชาวบ้าน ทำให้ข้าวของเครื่องใช้ภายในบ้านเปรอะเปื้อนและต้องหายใจเอาฝุ่นละอองเข้าไปด้วย และได้รับผลกระทบจากมลภาวะของ

เสียงที่เกิดจากยวดยานที่ขนส่งสัมภาระและคนงานวิ่งเข้าออกระหว่างชุมชนกับเขตนิคมทั้งกลางวันและกลางคืน รวมทั้งได้รับผลกระทบจากกลิ่นต่าง ๆ ที่ถูกปล่อยมาจากโรงงานที่ทำการทดสอบการผลิต แต่กลิ่นยังไม่มากและไม่รุนแรง ชาวบ้านยังพอทนกลิ่นได้

ต่อมา ปี พ.ศ.2538-2541 โรงงานทุกโรงทำการผลิตพร้อม ๆ กัน และได้ปล่อยของเสียออกมาในรูปของกลิ่น ควน ผุ่นละออง ฟุ้งออกมาปนเปื้อนในอากาศ เมื่อได้รับอิทธิพลของลมทะเล ได้พัดพาเอาของเสียดังกล่าวฟุ้งกระจายเข้าชุมชน กลิ่นที่ชาวบ้านได้รับ เช่น กลิ่นคล้ายฝรั่งสุก กลิ่นกรดน้ำส้มสายชู กลิ่นก๊าซหุงต้ม กลิ่นปิโตรเลียมไหม้ ทำให้ชาวบ้านที่หายใจและสูดดมเข้าไปเป็นเวลานานในปริมาณมาก มีปฏิกิริยาต่อสารดังกล่าวจนล้มป่วยเป็นจำนวนมากด้วยอาการที่คล้ายคลึงกัน แพทย์ตรวจรักษาระบุว่าเป็นโรคระบบทางเดินหายใจ อาจเป็นโรคมะเร็งและเสียชีวิตได้ และเมื่อหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องไปตรวจวัดคุณภาพอากาศในพื้นที่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบพบสารพิษจำนวนหลายชนิด และมีปริมาณสูงเกินเกณฑ์มาตรฐานปกติ

ชาวบ้านได้ร้องเรียนไปยังส่วนราชการตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 จนถึงปี พ.ศ.2540 เป็นเวลากว่า 3 ปี แต่ปัญหาก็ยังไม่ได้รับการเอาใจใส่แก้ไขให้หมดไปหรือลดน้อยลง ในทางตรงข้ามกลับมีคนป่วยจำนวนเพิ่มขึ้น อาการหนักขึ้น ชาวบ้านจึงเกิดความไม่พอใจ มีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อต้านเพื่อยั้งการปล่อยสารพิษเป็นอาการที่แสดงว่าเกิดความขัดแย้งขึ้น ระหว่างชาวบ้านกับโรงงานและชาวบ้านกับหน่วยงานรัฐ ปฏิกิริยาตอบโต้ที่แสดงถึงความขัดแย้ง เช่น การออกมาชุมนุมต่อต้านและสร้างแรงกดดันฝ่ายตรงข้ามด้วยรูปแบบต่าง ๆ นอกจากนี้ความขัดแย้งยังขยายวงกว้างออกไปเกิดความขัดแย้งระหว่างบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

ในการแก้ปัญหาผลกระทบเพื่อลดหรือยุติความขัดแย้งนี้ ชุมชนได้อาศัยศักยภาพหลายด้าน ทั้งศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชน และดึงศักยภาพด้านต่าง ๆ จากภายนอกชุมชนมาร่วมด้วย ดังนี้

ศักยภาพของกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการและเครือข่ายผู้นำที่กระจายอยู่ทุกชุมชน มีทั้งชุมชนที่ได้รับผลกระทบร่วมกันโดยตรงและโดยอ้อม นอกจากนี้ยังติดต่อเชื่อมโยงกับผู้นำกลุ่มต่าง ๆ เพื่อขอความร่วมมือช่วยเหลือ เช่น สมาชิกสภาจังหวัดระยอง (ส.จ.) สมาชิกสภาเทศบาล (ส.ท.) ซึ่งเป็นนักการเมืองระดับท้องถิ่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ซึ่งเป็นนักการเมืองระดับประเทศ

ศักยภาพของกลุ่มผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น พระภิกษุ เจ้าอาวาส กลุ่มอาจารย์ กลุ่มผู้สูงอายุ

ศักยภาพชาวบ้านและเครือข่ายชาวบ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มพลังมวลชนกลุ่มใหญ่ที่สุดที่มีอำนาจในการต่อรอง กดดันให้ฝ่ายถูกต้องด้านออกมาแก้ไข

ศักยภาพด้านปัจจัยที่ใช้ในการดำเนินการ เช่น บุคลากรกลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น การมีอุดมการณ์และวัตถุประสงค์ร่วมกันในการต่อสู้ ปัจจัยด้านนี้เป็นเรื่องของนามธรรม แต่การมีผลประโยชน์ร่วมกันเป็นรูปธรรมที่เห็นชัดว่าทำไปเพื่อใครและใครได้รับอะไรบ้าง นอกจากนี้ยังอาศัยปัจจัยด้านงบประมาณ สถานที่ตลอดจนการบริหารการจัดการและการดำเนินงานของกลุ่มผู้นำร่วมกับชาวบ้าน

ศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนด้วยกันเอง ชุมชนสามารถควบคุมความขัดแย้งให้อยู่ในระดับคงที่ หยุตอยู่แค่นั้น และควบคุมไม่ให้ความขัดแย้งรุนแรงบานปลายออกไป โดยการใช่วิธีวางเฉย ไม่ได้ตอบ ไม่ยั่วยุ ไม่ต่อว่าหรือก่อเรื่องทะเลาะวิวาทใด ๆ ทั้งสิ้น วิธีนี้เป็นการจัดการแบบประนีประนอมกัน ปล່อยให้ความขัดแย้งดำเนินไปตามธรรมชาติ และความขัดแย้งได้ลดลงเรื่อย ๆ ตามปัญหามลพิษที่ลดลง ทุกฝ่ายยังคงดำเนินชีวิตตามปกติและอยู่ร่วมกันในชุมชนตามเดิม

แนวทางที่ใช้ในการแก้ปัญหา มี 2 แนวทางคือ แนวทางการประนีประนอมหรือเรียกว่า แนวทางอย่างสันติวิธี และแนวทางความรุนแรง ทั้ง 2 แนวทางมีส่วนเกื้อหนุนกันในการแก้ปัญหาครั้งนี้มาโดยตลอด ผลของการแก้ปัญหาเป็นที่น่าพอใจในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่เต็มตามความต้องการ กล่าวคือ ปัญหามลพิษที่ปนเปื้อนในอากาศได้ลดลงแล้ว แต่ยังคงมีกลิ่นเหม็นคล้ายก๊าซหุงต้มโขยกระจายออกมาเหมือนเดิม

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาได้ชี้ชัดว่า สาเหตุเบื้องต้นของปัญหามาจากภาครัฐมีนโยบายพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยอาศัยการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นตัวนำ และใช้การขยายเขตนิคมอุตสาหกรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรมจำนวนมาก ที่กระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย พร้อมทั้งโรงงานต่าง ๆ ได้สร้างปัญหามากระทบกับชาวบ้านที่อยู่บริเวณรอบ ๆ นิคม เช่น ปัญหาการปล่อยน้ำเสียที่มีสารพิษเจือปนลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ การปล่อยสารพิษทางอากาศ การลักลอบเอาขยะสารพิษมาทิ้งไว้รอบ ๆ เขตนิคมอุตสาหกรรม รวมไปถึงการตายของคนงาน

จำนวน 188 คน ของโรงงานผลิตตุ๊กตาเคเดอร์ที่จังหวัดนครปฐม มีสาเหตุมาจากการก่อสร้างโรงงานโดยใช้วัสดุสำเร็จรูป ราคาถูกแต่ไม่ทนไฟ เป็นต้น

ส่วนปัญหาผลกระทบที่ชาวมาบตาพุดได้รับ อภิปรายสรุปได้ดังนี้

ก.) รัฐได้กำหนดโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกหรือ "อีสเทอร์นซีบอร์ด" ในพื้นที่ 3 จังหวัด คือ ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา และได้เลือกเอาพื้นที่ในตำบลมาบตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง เป็นที่ตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรมหนักประเภทที่มีของเสียมาก เพื่อให้โรงงานประเภทนี้ไปตั้งรวมอยู่ด้วยกันในเขตนิคม

ปัญหาแรกพบคือ รัฐได้เลือกพื้นที่จัดตั้งเขตนิคมให้อยู่ติดกับชายฝั่งทะเลอยู่ในทิศทางเหนือลม วัตถุประสงค์เพื่อสูบก๊าซในทะเลมาใช้ในกระบวนการผลิตของโรงงานต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องครบวงจร กล่าวคือ โรงงานหนึ่งผลิตก๊าซส่งไปยังโรงงาน ต่าง ๆ เพื่อใช้ทำการผลิตประเภทต่าง ๆ แล้วส่งผลผลิตไปยังอีกโรงงานหนึ่งเพื่อผลิตอุตสาหกรรมต่อเนื่องต่อไป อีกประการหนึ่งรัฐได้กำหนดให้เป็นท่าเรือน้ำลึกขนาดเล็ก เพื่อให้ขนถ่ายสินค้าและส่งสินค้าออกต่างประเทศ ส่วนพื้นที่ตั้งของชุมชนต่าง ๆ ตั้งต่อจากเขตนิคมถัดลึกเข้าไป

ผลพวงของการเลือกพื้นที่ตั้ง เมื่อได้รับอิทธิพลจากลมทะเล จึงพัดพาเอาของเสียที่ถูกปล่อยจากโรงงานพุ่งเข้าสู่ชุมชนใกล้เคียงโดยตรง ความหนาแน่นและปริมาณของสารพิษจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนโรงงานที่ปล่อยของเสีย กระแสแรงลมและทิศทางลมพัดในขณะนั้น จากผลการศึกษาพบว่าทิศทางลมพัดจากทะเลเข้าสู่ชุมชนนาน 8 - 9 เดือน จึงทำให้ชาวบ้านที่ได้รับสารพิษเข้าไปเป็นเวลานาน ในปริมาณที่เกินเกณฑ์มาตรฐานปกติต้องล้มป่วยด้วยอาการต่าง ๆ กัน อาการป่วยจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับภูมิต้านทานของแต่ละคน ซึ่งพบว่าคนที่ล้มป่วยมีทุกกลุ่มอายุ แต่ที่ป่วยมากอาการหนักได้แก่ กลุ่มวัยเด็กเล็ก กลุ่มวัยเรียน และผู้สูงอายุ อาการป่วยที่แพทย์ตรวจพบระบุว่าร่างกายได้รับสารพิษหลายประเภท อาการป่วยโดยรวมเป็นโรคระบบทางเดินหายใจ กลุ่มผู้ป่วยที่ไปให้แพทย์ตรวจรักษาส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้ป่วยเดิม ที่เข้ารักษาไม่ต่ำกว่า 3 ครั้ง

จากปัญหาในข้อ ก. จึงสรุปได้ว่า ปัญหาเกิดจาก 3 สาเหตุใหญ่ ๆ คือ 1) นโยบายของรัฐ 2) โรงงานปล่อยของเสียที่มีสารพิษเจือปน 3) อิทธิพลของพื้นที่ตั้งและอิทธิพลของลมทะเล

ข.) ผลกระทบต่อมา เกิดต่อเนื่องจากข้อ ก. คือปฏิกิริยาของชุมชนที่แสดงออกถึงการต่อต้าน บังคับ ยับยั้งการกระทำของโรงงาน มีทั้งปฏิกิริยาที่แสดงออกอย่างสงบ เช่น การ

ยื่นหนังสือร้องเรียน ระบุถึงปัญหาและความเดือดร้อนไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ การนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เทศบาลตำบลมาบตาพุด และจังหวัดระยอง เป็นต้น การเข้าพบปะเจรจากับตัวแทนโรงงาน เจ้าหน้าที่ของรัฐ การเข้าร่วมประชุมหารือเพื่อหาทางแก้ไขกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการให้สัมภาษณ์ร้องทุกข์ต่อสื่อมวลชนหลายแขนง และปฏิกิริยาที่แสดงออกด้วยความรุนแรง เช่น การชุมนุมประท้วง ต่อต้าน อภิปราย โจมตีด้วยถ้อยคำที่รุนแรงตลอดจนสร้างแรงกดดันต่าง ๆ

ค.) ผลกระทบจากข้อ ก. และ ข. ได้ขยายวงของปัญหาผลกระทบด้านมลพิษกลายเป็นปัญหาความขัดแย้ง ที่ชาวบ้านมีความขัดแย้งทางด้านจิตใจและความรู้สึกต่อการกระทำของโรงงานที่สามารถปล่อยสารพิษออกมาได้อย่างต่อเนื่อง และเป็นเวลายาวนานติดต่อกัน และเกิดความรู้สึกขัดแย้งต่อหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง ในการควบคุม กำกับ ดูแลโรงงานต่าง ๆ ทั้งในและนอกเขตนิคม นอกจากนี้ความขัดแย้งยังขยายวงเป็นความขัดแย้งร่วมกันของบุคคลหลายกลุ่ม เช่น นักการเมืองระดับท้องถิ่น นักการเมืองระดับประเทศ และกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ไม่พอใจการกระทำดังกล่าว เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำชุมชนด้วยกันเองตลอดจนเกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับชุมชน

ปัญหาผลกระทบและปฏิกิริยาของชุมชนที่นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งนี้ นอกจากจะมีสาเหตุที่กล่าวมาแล้ว ยังมีสาเหตุและมีผลกระทบอย่างอื่นอีกดังนี้

1) ตามหลักการที่ภาครัฐได้กำหนดไว้เป็นแนวทางในการจัดตั้งเขตนิคม

อุตสาหกรรมที่กล่าวว่า "เพื่อให้โรงงานประเภทเดียวกันมาอยู่รวมกันในพื้นที่เดียวกัน การดำเนินงานจะสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าเขา และต้นน้ำลำธารเพื่อรักษาสมดุลทางธรรมชาติ และสามารถควบคุมมลพิษที่เกิดจากโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมได้"

จากผลการศึกษาพบว่า โรงงานได้ปล่อยมลพิษทางอากาศมากระทบต่อคุณภาพชีวิตของชุมชน ในปริมาณสูงอย่างต่อเนื่องและยาวนาน นอกจากนี้ยังพบว่าสารพิษถูกปล่อยลงทะเล เพราะมีคราบน้ำมันลอยอยู่บนผิวน้ำทะเล และลอยขึ้นมาเกาะอยู่บนชายฝั่ง ตั้งแต่ชายฝั่งที่ติดกับเขตนิคมทอดยาวไปจนถึงชายหาดแม่รำพึง เป็นระยะทางเกือบ 5 กิโลเมตร รวมไปถึงป่าที่เขาแหลมหญ้ามีคราบน้ำมันติดตามต้นไม้ใบไม้เป็นบริเวณกว้าง สารพิษเหล่านี้สามารถทำลายวงจรชีวิตของสัตว์น้ำและสัตว์บก ตลอดจนทำลายระบบนิเวศวิทยาอย่างเป็นลูกโซ่ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้จึงสวนทางกับหลักการดังกล่าว สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของโรงงานจึงเป็นหน้าที่โดยตรงของการนิคมอุตสาหกรรมที่ต้องจัดการและดำเนินการแก้ไขต่อไป

2) เป้าหมายการดำเนินงานของรัฐคือ เพื่อขยายและพัฒนาด้านเศรษฐกิจของประเทศ มุ่งเน้นรายได้เข้ารัฐ ด้วยการผลิตทางอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ และต่อเนื่องด้วยการผลิตเพื่อการส่งออกยังต่างประเทศ แต่ผลพวงของการพัฒนาอาจกล่าวได้ว่า รัฐมองเพียงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่รัฐจะได้รับเพียงด้านเดียว โดยไม่ได้มองหรือพิจารณาถึงผลเสีย ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นติดตามมาภายหลัง เช่นการเลือกพื้นที่จัดตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด รัฐพิจารณาเพียงความสะดวกสบายในการขนถ่ายสินค้าและการส่งออก รวมทั้งความสะดวกสบายและง่ายต่อการนำก๊าซซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในโรงงานต่าง ๆ อาจลืมนึกหรือมองข้ามไปว่า การเลือกพื้นที่เช่นนั้น ถ้าไม่สามารถควบคุมการปล่อยสารพิษจากโรงงานได้ร้อยละเปอร์เซ็นต์ ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงต้องได้รับผลกระทบอย่างแน่นอนและหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีครอบครัว ที่อยู่อาศัย ที่ทำมาหากิน และใช้ชีวิตอยู่ตรงนั้นมาหลายชั่วอายุคน ในขณะที่โรงงานต่าง ๆ เป็นองค์กรจากภายนอกที่แทรกตัวเข้าไปจัดตั้งในภายหลังเพียงไม่กี่ปี

3) จากการสำรวจพื้นที่ระหว่างเขตนิคมกับเขตชุมชน มีพื้นที่ติดกันมาก ด้านหนึ่งของเขตนิคมมีเพียงกำแพงอิฐบล็อกกั้นระหว่างเขตชุมชนกับโรงงาน หรืออีกด้านหนึ่งมีเพียงรั้วโรงเรียนเป็นแนวกันเขต ดังนั้น โอกาสที่สารพิษจะพุ่งเข้าสู่ชุมชนอย่างรวดเร็วและหนาแน่นจึงเป็นไปได้ จึงขอเสนอแนะทางออก ดังนี้

3.1) รัฐต้องเข้าไปควบคุม ตรวจสอบอย่างเข้มงวด จริงจัง ดูแลเอาใจใส่อย่างต่อเนื่องตลอดไปถ้าตราบใดโรงงานยังเปิดดำเนินการและทำการผลิตอยู่ และเมื่อพบโรงงานใดกระทำผิดอย่างชัดแจ้ง ต้องดำเนินการตามกฎหมายอย่างจริงจัง

3.2) ถ้าเป็นไปได้ควรย้ายเขตนิคมอุตสาหกรรมไปจัดตั้งให้อยู่ห่างไกลจากชุมชนให้มากที่สุด และแน่ใจว่าจะไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ต่อชุมชนได้อีกต่อไป หรือถ้าย้ายไม่ได้ก็สั่งปิดโรงงานและเลิกทำการผลิตกับโรงงานที่สร้างปัญหา จนกว่าจะตรวจสอบแน่ชัดว่าโรงงานทำอย่างถูกต้องปลอดภัยและแน่ใจว่าจะไม่กระทำผิดซ้ำอีก จึงจะอนุญาตให้เปิดดำเนินการต่อไปได้ แต่ทั้งนี้การย้ายนิคมอุตสาหกรรมออกไปไม่ใช่เรื่องที่จะกระทำได้ง่าย เพราะการลงทุนก่อตั้งนิคมอุตสาหกรรมแต่ละแห่ง รัฐต้องใช้งบประมาณสูงมาก บริษัทที่มาจัดตั้งโรงงานในเขตนิคมแต่ละแห่งก็ใช้งบประมาณสูงเช่นกัน จึงเห็นว่าถ้ารัฐยังมีนโยบายที่จะก่อตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรมที่ใดอีกก็ตาม ควรพิจารณาถึงผลได้ผลเสียและผลกระทบอื่น ๆ ที่จะตามมาภายหลังอย่างละเอียดและรอบคอบ

3.3) ถ้าไม่สามารถกระทำได้ทั้ง 2 ประการ จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ขอเสนอให้ปลูกต้นไม้ให้หนาแน่น ตามแนวเขตติดต่อระหว่างเขตนิคมกับเขตชุมชนเพราะอย่างน้อยความหนาแน่นของต้นไม้อาจช่วยสกัดกั้นให้ชะลอความเร็วและดูดซับสารพิษให้เจือจางลงและลดอันตรายลงก่อนที่จะพุ้งกระจายเข้าสู่ชุมชน

3.4) พื้นที่บริเวณโรงเรียนมาบตาพุดพันพิทยาคารมีค่อนข้างมาก กว้างขวาง ที่สำคัญมีเขตติดต่อและใกล้ชิดกับเขตนิคมมากที่สุด อีกทั้งได้รับผลกระทบมาก และรุนแรงที่สุดเช่นกัน เด็กนักเรียนจำนวนมากที่ล้มป่วยเพราะสารพิษส่วนใหญ่เป็นเด็กในพื้นที่ชุมชน นักเรียนที่มาจากที่อื่นผู้ปกครองได้ย้ายออกไปเรียนที่อื่น ส่วนนักเรียนในพื้นที่ก็ต้องทนเรียน และทนสูดดมสารพิษต่อไป จึงขอเสนอทางออกให้สร้างโรงเรียนใหม่ในบริเวณที่เห็นว่า ปลอดภัย ปลอดภัยจากสารพิษ แล้วย้ายโรงเรียน ครู นักเรียนไปเรียนที่ใหม่ ส่วนพื้นที่โรงเรียนเดิมให้จัดทำหรือแปรรูปเป็นเขตป่ากันชนระหว่างนิคมกับเขตชุมชน ปลูกต้นไม้ชนิดที่สามารถต้านลมและดูดซับก๊าซคาร์บอนหรือก๊าซพิษอย่างอื่นได้ดี ต้องปลูกให้ปริมาณมาก หนาแน่น และปลูกเต็มพื้นที่ ถึงตอนนี้เขตชุมชนจะถูกฉีกห่างออกไปจากเขตนิคมอีกระดับหนึ่ง สรุปแล้วทั้งต้นไม้ที่หนาแน่น และเขตชุมชนที่ห่างไกลออกไปอาจเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วยลดปัญหา ในกรณีที่ไม่สามารถสั่งปิดโรงงานหรือย้ายนิคมออกจากเขตชุมชนได้

ศักยภาพของชุมชน พบว่า ศักยภาพของผู้นำและเครือข่ายที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีบทบาทมากที่สุดในการแก้ปัญหา กลุ่มผู้นำเหล่านั้นนอกจากจะลงมือแก้ปัญหาด้วยตนเองแล้ว ยังสามารถติดต่อประสานกับกลุ่มผู้นำที่มีอยู่มากมายกระจายอยู่ทั่วไปทั้งชุมชนใกล้เคียงและห่างไกล รวมทั้งสร้างแนวร่วมกับบุคคล กลุ่มบุคคล และกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ตลอดจนบุคคลสำคัญที่มีชื่อเสียง มีอำนาจ เช่น นักการเมืองระดับท้องถิ่น (สมาชิกสภาเทศบาล สมาชิกสภาจังหวัด) นักการเมืองระดับประเทศ (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ตลอดจนหน่วยงานอื่น ๆ ของรัฐที่เกี่ยวข้อง (กรมควบคุมมลพิษ ศูนย์อนามัยและสิ่งแวดล้อม กลุ่มแพทย์) กลุ่มเหล่านี้ได้ให้ความร่วมมือแก้ปัญหาหลายแนวทาง ขึ้นอยู่กับบทบาท หน้าที่และอำนาจที่มีอยู่ในขณะนั้น

กลุ่มนักการเมืองได้ร่วมมือยื่นหนังสือร้องเรียนแทนชาวบ้าน กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐทำการตรวจสอบสารพิษในอากาศ กลุ่มแพทย์ทำการตรวจรักษาผู้ป่วยแล้วรายงานผลไปตามลำดับชั้น เอกสารที่รายงานถือเป็นหลักฐานสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่า สารพิษในอากาศมีจริง มี

ผู้ล้มป่วยเพราะได้รับสารพิษจริง ผู้นำท้องถิ่นหลายคนได้เป็นแกนนำชาวบ้านอย่างชัดเจนในการรวมตัวชุมนุมประท้วง และต่อต้านการกระทำของโรงงาน และหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบ

ศักยภาพของชุมชนอีกด้านหนึ่งคือ ศักยภาพของชาวบ้านและเครือข่ายมีทั้งกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงคือชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนติดกับเขตนิคมจะได้รับสารพิษกันทั่วหน้า โดยอ้อมคือ ชุมชนที่อยู่ไกลออกไปถึงแม้ว่าตนเองจะไม่ได้รับสารพิษ แต่ลูกหลานที่ส่งมาเรียนในโรงเรียนที่ติดกับเขตนิคมก็ได้รับสารพิษอย่างเต็มที่เหมือนกัน ดังนั้นเมื่อมีการรวมตัวเพื่อต่อต้าน นอกจากชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจะมาร่วมต่อต้านแล้ว กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยอ้อมยังออกมาร่วมต่อต้านด้วย

ชาวบ้านในชุมชนถ้ามองโดยแยกส่วนจะพบว่า มีหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ กลุ่มความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งเครือข่ายของทุกกลุ่มที่กระจายอยู่ภายนอกชุมชน แต่ถ้ามองแบบองค์รวมทุกกลุ่มจะเป็นชาวบ้านกลุ่มเดียวกันหมดเพราะว่าทุกคนต่างมีบทบาทหน้าที่ และฐานะทางสังคมซ้อนทับกันอยู่ ขึ้นอยู่กับว่าคนใดจะไปรวมอยู่กับใคร กลุ่มใด มีบทบาทหน้าที่อะไร สถานภาพทางสังคมก็จะเปลี่ยนไปตามนั้น กลุ่มชาวบ้านและเครือข่ายจึงเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดในชุมชน เป็นกลุ่มที่มีพลังมวลชนมาก และสามารถเสริมอำนาจให้กับกลุ่มผู้นำ กลุ่มแกนนำเพื่อกดดันให้รัฐและโรงงานเกิดการแก้ไข

นอกจากนี้ ชุมชนได้อาศัยศักยภาพด้านปัจจัยหรือองค์ประกอบที่ใช้ในการแก้ปัญหา เช่น การมีอุดมการณ์ร่วมกันในการต่อสู้ การรับรู้ร่วมกันว่าการต่อสู้นั้นทำเพื่ออะไร ใครจะได้รับผลประโยชน์ การเสริมกำลังด้วยบุคลากรกลุ่มต่าง ๆ งบประมาณที่กลุ่มผู้นำจัดหามาเอง โดยไม่รบกวนหรือร้องขอจากชาวบ้าน สถานที่ที่ใช้ในการประชุมและการรวมตัวโดยการเชื้อเชิญจากเจ้าอาวาสวัดให้ใช้ศาลาวัดและบริเวณวัดเป็นที่ดำเนินการ

แนวทางที่ใช้ในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง พบว่า มี 2 แนวทางคือ

แนวทางที่ 1 แนวทางปรานีประนีประนอมหรืออย่างสันติวิธี เช่น การพบปะเจรจา การร่วมประชุมหารือ การยื่นหนังสือร้องเรียน และการร้องทุกข์ผ่านสื่อมวลชน วิธีนี้เปรียบได้กับกลยุทธ์แบบชนะ-ชนะ หมายความว่า ถ้าฝ่ายชาวบ้านตกลงกับฝ่ายโรงงานได้และโรงงานหยุดปล่อยสารพิษ ชาวบ้านก็จะปลอดภัยไม่ได้รับสารพิษอีกต่อไป จะไม่มีคนล้มป่วย มีคุณภาพชีวิตที่ดีและอยู่อย่างปกติสุข ส่วนโรงงานก็ไม่ต้องถูกดำเนินการตามกฎหมาย ไม่ถูกสั่งปิดโรงงาน สามารถดำเนินการต่อไปได้ มีรายได้และผลกำไรจากการผลิตเป็นประโยชน์ของ

โรงงานโดยตรง ผลคือเกิดความพึงพอใจทั้งสองฝ่าย และทั้งสองฝ่ายสามารถอยู่ต่อไปได้ โดยไม่มีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดต้องเสียหายกระทบกระเทือนเรียกว่าชนะทั้งคู่

แต่แนวทางนี้ดูจะไม่เป็นผล เพราะหลังจากได้ใช้แนวทางนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2537 เหตุการณ์ยิ่งเหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง โรงงานยังคงปล่อยสารพิษทิ้งกลืนควั่น ผุนละอองออกมาเรื่อย ๆ กลุ่มผู้นำและชุมชนจึงเปลี่ยนมาใช้แนวทางอื่นต่อไป คือ

แนวทางที่ 2 แนวทางความรุนแรง กลุ่มผู้นำและกลุ่มแกนนำชาวบ้านได้ชักชวนชาวบ้านออกมารวมตัวต่อต้านหลายครั้ง มีทั้งรวมตัวอยู่ที่เดียว แยกย้ายเดินขบวนไปประท้วงตามสถานที่ต่าง ๆ อภิปรายโจมตีโรงงานและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง และสร้างแรงกดดันต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว

วิธีนี้เปรียบได้กับกลยุทธ์แบบ “แพ้-ชนะ” ให้เห็นแพ้ชนะอย่างชัดเจน หมายความว่า ถ้าฝ่ายหนึ่งชนะ อีกฝ่ายหนึ่งต้องพ่ายแพ้ ผลจากการชุมนุมต่อต้านพบว่า ในขณะที่ชาวบ้านชุมนุมต่อต้าน โรงงานทุกโรงงานจะหยุดปล่อยสารพิษ แสดงว่าชาวบ้านชนะ เพราะสามารถยับยั้งโรงงานได้และไม่ต้องสูดดมสารพิษ ส่วนโรงงานเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เพราะต้องหยุดผลิต หยุดปล่อยสารพิษตามคำเรียกร้องของกลุ่มชุมนุมต่อต้าน โรงงานได้รับผลกระทบโดยตรงจากผลกำไรที่หดหายไปจากการหยุดดำเนินการ แต่เมื่อชาวบ้านสลายตัว สงบลงไม่นาน โรงงานก็จะทำการผลิตและปล่อยสารพิษออกมาอีก คราวนี้โรงงานเป็นฝ่ายชนะ เพราะสนองความต้องการของตนเองได้ ชาวบ้านเป็นฝ่ายพ่ายแพ้เพราะต้องได้รับสารพิษซ้ำอีกเช่นเดิม สถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นอีกหลายครั้ง และผลก็เป็นเช่นนี้ทุกครั้ง จึงกล่าวได้ว่าทั้งสองฝ่ายสลับกันแพ้ ชนะ ไม่มีฝ่ายใดชนะถาวรหรือแพ้ถาวร อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์การชุมนุมต่อต้านแต่ละครั้งไม่ปรากฏว่ามีการปะทะต่อสู้หรือทำอันตรายกัน

จากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้ง 3 ประเด็น พอสรุปตามหลักการ แนวคิดและทฤษฎีของความขัดแย้งและการจัดการกับความขัดแย้ง ดังนี้

ตามแนวทางของความขัดแย้ง กล่าวโดยรวมได้ว่าความขัดแย้งสามารถเกิดขึ้นได้หลายระดับ หลายสาเหตุ เช่น ความขัดแย้งในตัวเอง ความขัดแย้งระหว่างบุคคล ระหว่างบุคคลกับกลุ่ม ระหว่างกลุ่มกับกลุ่ม ระหว่างองค์กรหรือระหว่างหน่วยงาน สาเหตุของความขัดแย้ง เช่น ความคิดเห็นไม่ตรงกัน ระดับการศึกษา ระดับการรับรู้ไม่เท่ากัน การสื่อสารไม่ตรงกัน ค่านิยม ความเชื่อต่างกัน พื้นฐานของสิ่งแวดล้อม ครอบครัวยุคที่มาจากต่างที่และต่างวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี หรือการที่ทั้งสองฝ่ายมีผลประโยชน์ที่ขัดกัน เป็นต้น จากกรณีความขัดแย้ง และการจัดการความขัดแย้งครั้งนี้ อภิปรายสรุปได้ว่า

1) ปัญหาความขัดแย้งมีสาเหตุมาจาก โรงงานเป็นฝ่ายกระทำด้วยการปล่อยสารพิษ ชาวบ้านเป็นฝ่ายถูกกระทำจนได้รับความกระทบกระเทือนเพราะได้รับสารพิษ ชาวบ้านจึงพยายามโต้ตอบด้วยการต่อต้าน บีบบังคับ สะกดกัน หรือยับยั้งการกระทำนั้น เพื่อไม่ให้กระทบกระเทือนตนอีกต่อไป แต่การกระทำของชาวบ้านไปขัดขวางความต้องการและขัดผลประโยชน์ของโรงงานคือ ผลกำไรจากธุรกิจ โรงงานจึงพยายามปกป้องผลประโยชน์ของตนเองด้วย

2) สืบเนื่องจากข้อ 1 ชาวบ้านและโรงงานจึงพยายามหาวิธีที่จะสนองความต้องการของตนเองและให้ฝ่ายตนชนะ ผลจึงออกมาเป็นแพ้นะสลับกันดังกล่าวแล้วถึงกระนั้นก็ตามไม่ปรากฏว่าทั้ง 2 ฝ่าย มีการปะทะต่อสู้หรือทำอันตรายกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการบุกยิงแกนนำชาวบ้านซึ่งเป็นเทศมนตรีตำบลมาตาพุต จนเสียชีวิต ไม่ว่าจะมีสาเหตุมาจากอะไรก็ตาม เหตุผลหนึ่งคือ แกนนำผู้นั้นนอกจากจะเป็นผู้นำระดับท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นแกนนำคนสำคัญของชาวบ้าน ออกมาร่วมต่อสู้กับชาวบ้าน มีทั้งยื่นหนังสือร้องเรียน เป็นแกนนำชุมนุมประท้วง อภิปรายโจมตีโรงงานและหน่วยงานรัฐทั้งระหว่างชุมนุมประท้วง และผ่านสื่อมวลชนหลายครั้ง จนกระทั่งหลังจากนำชาวบ้านออกต่อต้านครั้งสุดท้ายไม่นาน ก็ถูกยิงจนเสียชีวิต เมื่อชาวบ้านขาดแกนนำคนสำคัญจึงได้ยุติการชุมนุมต่อต้านตั้งแต่นั้นมา ส่วนแกนนำที่เหลือหวนกลับไปใช้แนวทางอย่างสันติตามเดิม คือเข้าร่วมประชุมหารือกับหน่วยงานรัฐเพื่อหาทางแก้ไขและเฝ้าระวังปัญหาที่จะเกิดขึ้นต่อไป

เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ เนื่องจากแกนนำผู้นี้เป็นนักการเมืองระดับท้องถิ่น ย่อมมีคู่แข่งทางการเมืองเพื่อชิงตำแหน่ง และอำนาจอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก เมื่อผลประโยชน์ทางการเมืองขัดกันก็อาจมีศัตรูทางการเมืองตามไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ในฐานะที่เป็นแกนนำชาวบ้านออกมาตอบโต้การกระทำของอีกฝ่ายหนึ่ง แต่รุนแรงไม่ถึงขั้นปะทะต่อสู้จนเสียชีวิตหรือบาดเจ็บ ในทางตรงข้าม ฝ่ายชาวบ้านกลับถูกตอบโต้จากฝ่ายใดก็ตามแต่รุนแรงกว่าจนถึงขั้นสูญเสียชีวิต

3) กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการเกิดความขัดแย้งกัน โดยมีสาเหตุมาจากความคิดเห็นและแนวทางการแก้ปัญหาให้ชาวบ้านไม่ตรงกัน ฝ่ายหนึ่งต้องการรวมตัวชาวบ้านเพื่อชุมนุมต่อต้าน ฝ่ายนี้มีกลุ่มผู้นำสนับสนุนแนวทางมากกว่า ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งพยายามคัดค้านแต่มีผู้สนับสนุนน้อยกว่าจึงไม่สามารถคัดค้านได้ จนสุดท้ายจึงต้องลาออกจากตำแหน่งทางการเมืองไป

จะเห็นว่ากลุ่มผู้นำทั้ง 2 ฝ่ายเป็นนักการเมืองระดับชุมชน ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชนโดยตรง การปฏิบัติงานจะถูกเฝ้ามอง เฝ้าสังเกตจากประชาชน ผลงานที่ปรากฏจะเป็นเครื่องมือ และบ่งชี้ผลการเลือกตั้งครั้งต่อไป จึงอาจมองการทำงานของกลุ่มผู้นำได้ 2 อย่าง อย่างแรกคือกระทำเพราะบทบาทหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง และความห่วงใยชีวิตชาวบ้าน อย่างที่ 2 คือ กระทำเพราะมีผลประโยชน์ทางการเมืองรออยู่ข้างหน้า แต่ไม่ว่าจะกระทำเพราะจุดประสงค์ใดก็ตาม ผลประโยชน์ที่ได้รับก็ไม่แตกต่างกัน คือชาวบ้านได้รับผลประโยชน์จากการปลอดสารพิษ และกลุ่มผู้นำได้รับคะแนนนิยมจากชาวบ้านอย่างแน่นนอน หรือถ้าหากว่ากลุ่มผู้นำจะกระทำด้วยวัตถุประสงค์อย่างแรก กระทำด้วยความห่วงใยอย่างจริงใจ ผู้รับผลประโยชน์โดยตรงคือชาวบ้าน ส่วนคะแนนนิยมจากชาวบ้านก็ถือว่าเป็นผลพลอยได้จากผลการทำงาน

อภิปรายโดยสรุปได้ว่า ศักยภาพของชุมชนที่ใช้ในการจัดการกับปัญหาผลกระทบและปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นติดตามมา ชุมชนมีทั้งกลุ่มผู้นำ กลุ่มชาวบ้าน วัด โรงเรียนและเครือข่ายของทุกกลุ่ม มาประสานความร่วมมือกันเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนและชุมชนอื่น ๆ ที่ประสบปัญหาร่วม

ส่วนแนวทางในการจัดการกับปัญหาชุมชนได้ใช้หลาย ๆ วิธีร่วมกัน มีทั้งแนวทางอย่างสันติและแนวทางความรุนแรง เช่น การพบปะเจรจา การยื่นหนังสือร้องเรียน การร้องทุกข์ผ่านสื่อมวลชน การชุมนุมต่อต้าน การอภิปรายโจมตี การเดินขบวนประท้วง ตลอดจนการสร้างแรงกดดันต่าง ๆ

ผลของการจัดการอยู่ในระดับที่น่าพอใจ จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นดูเหมือนว่า การรวมตัวต่อต้านเป็นวิธีที่ได้ผลดีกว่าทุก ๆ วิธี แต่ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้แล้วอาจกล่าวได้ว่า ทุก ๆ วิธีการมีส่วนร่วมเกี่ยวพันกันมาโดยตลอด เพราะการร้องเรียนไปยังหน่วยงานรัฐหรือการร้องทุกข์ผ่านสื่อมวลชนมีส่วนกระตุ้นและผลักดันให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องออกมาตรวจสอบแก้ไข จนสุดท้ายประสบความสำเร็จในระดับที่ชาวบ้านพอใจ

ในปัจจุบันเราเห็นการรวมตัวต่อต้าน ชุมนุมประท้วงเกิดขึ้นมากมายในหลาย ๆ ชุมชน หลาย ๆ จังหวัด จากข่าวสารที่เสนอผ่านสื่อมวลชนและแนวโน้มดูเหมือนว่าจะมีมากขึ้น ถี่ขึ้น จึงน่าจะคิดต่อไปว่าการรวมตัวได้กลายเป็นวัฒนธรรมใหม่อย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในประเทศไทยใช่หรือไม่ อันที่จริงการรวมตัวเช่นนี้ได้เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 อาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ 14 ตุลา ได้จุดประกายให้คนไทยได้นำมาใช้อย่างกว้าง

ขวาง จนกลายเป็นค่านิยมหรือวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง อีกทั้งได้ปรากฏขึ้นมาเกือบ 30 ปี ดังนั้น การรวมตัวแบบนี้จึงไม่ใช่สิ่งแปลกใหม่อีกต่อไป

แต่แนวทางที่ชาวบ้านนำมาใช้อย่างน่าคิดและน่าสนใจคือ การร้องทุกข์ผ่านสื่อมวลชน ถ้ามองดูอย่างผิวเผินจะเห็นว่าเป็นเรื่องง่ายและธรรมดามาก ใคร ๆ ก็ทำได้ คนเพียงคนเดียวก็สามารถกระทำได้ แต่ที่ชุมชนได้ใช้วิธีนี้เป็นการใช้แบบมีกลยุทธ์ กล่าวคือ ถ้าชาวบ้านร้องทุกข์ผ่านสื่อมวลชนเพียงไม่กี่คนและไม่กี่ครั้งก็หยุดไป เรื่องอาจจะเงียบหายไป เหมือนคลื่นกระทบฝั่ง แต่กลยุทธ์ที่ชาวบ้านใช้ดำเนินการเป็นการวางหมากวางเกมส์ที่ค่อนข้างแยบยล ชัดเจน แน่นนอน ชาวบ้านทุกกลุ่มทั้งภายในและภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็น พ่อค้าแม่ค้าในตลาด พระ เณร ครู นักเรียน ตำรวจ หรือคณะแพทย์ตามโรงพยาบาลต่าง ๆ ในจังหวัดระยอง ต่างก็ออกมาร้องทุกข์ให้สัมภาษณ์ต่อสื่อมวลชน ต่อหนังสือพิมพ์ หลายค่ายหลายสำนัก ให้สัมภาษณ์อย่างต่อเนื่องเกือบทุกวันเป็นเวลายาวนานเกือบ 1 ปี ดังที่ผู้วิจัยได้ติดตามข่าวและเก็บรวบรวมไว้โดยได้นำเสนอในภาคผนวก ถึงแม้ว่าจะได้ไม่ครบทั้งหมดแต่ก็มีจำนวนมากพอที่จะนำมากล่าวอ้างได้ หลังจากกลุ่มชาวบ้านออกมาร้องทุกข์ผ่านสื่อมวลชนแต่ละครั้ง กลุ่มข้าราชการและข้าราชการการเมืองที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ได้มีการเคลื่อนไหวไปตรวจสอบในพื้นที่ ขณะเดียวกันก็ให้สัมภาษณ์ต่อสื่อมวลชนด้วยการรับปากว่าจะเร่งแก้ไขอย่างเร่งด่วน และแม้ว่าในความเป็นจริงจะกระทำจริงตามที่รับปากหรือไม่ก็ตาม ก็นับได้ว่ากลยุทธ์ในการร้องทุกข์ผ่านสื่อมวลชนแบบนี้ก็สามารถกระตุ้นและผลักดันให้หลาย ๆ หน่วยงาน หลาย ๆ องค์การออกมาเคลื่อนไหวให้เห็นอย่างเป็นรูปเป็นร่าง

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การร้องทุกข์ผ่านสื่อมวลชนโดยใช้กลยุทธ์แบบที่กล่าวมาจะเป็นแนวทางหนึ่งที่ใช้แก้ปัญหาอย่างสันติวิธี ถึงแม้ว่าวิธีนี้จะไม่สมบูรณ์แบบด้วยตัวของมันเอง แต่ก็สามารถนำไปใช้เกื้อหนุนหรือใช้ร่วมกับแนวทางอื่น ๆ ได้ จนทำให้การแก้ปัญหาของชุมชนอยู่ในระดับที่น่าพอใจ

เมื่อนำผลการวิจัยมาวิเคราะห์ในเชิงการศึกษา โดยเฉพาะในแง่มุมที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการศึกษานอกกระบบของคนในชุมชนว่า การศึกษารุ่นนี้ได้รับบทเรียนในเรื่องใดบ้างและเกิดการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ อย่างไร ซึ่งสามารถอภิปรายสรุปบทเรียนที่ค้นพบได้ดังนี้

1. จากการศึกษาพบว่า การพัฒนาประเทศตามนโยบายของรัฐที่ใช้การพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเป็นตัวนำ โดยการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมตามจังหวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทย โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นได้สร้างปัญหาให้กับชุมชนอย่าง

มากมาย เกิดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ รวมทั้งทำลายสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น น้ำ อากาศ ทะเล ไปจนถึงป่าเขา กระบถ่วงจรชีวิตของสัตว์น้ำและสัตว์บก ตลอดจนกระทบต่อระบบนิเวศน์วิทยาอย่างเป็นลูกโซ่

ผลกระทบต่าง ๆ ดังกล่าวจึงเป็นบทเรียนให้ชุมชนได้ตระหนักว่าก่อนที่จะยินยอมให้โครงการต่าง ๆ ของรัฐเข้าไปจัดตั้งหรือดำเนินการในชุมชนของตน ชุมชนควรพิจารณาก่อนว่าโครงการนั้น ๆ จะเกิดผลดี ผลเสียหรือสร้างปัญหาผลกระทบต่อชุมชนติดตามมาภายหลังอย่างไรบ้าง

2. พบว่า โครงการของรัฐหลาย ๆ โครงการที่ได้ดำเนินไปแล้ว และกำลังดำเนินการอยู่ ตลอดจนกำลังจะดำเนินการในอนาคตอันใกล้และไกล ได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชน ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ และระหว่างองค์กรต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ดังกรณีการสร้างเขื่อนราษีไศล ทำให้ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกันและแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย ระหว่างฝ่ายที่ได้รับค่าตอบแทนกับฝ่ายที่ไม่ได้รับค่าตอบแทนจากการเวนคืนที่ดินที่รัฐเป็นผู้จ่ายให้ รวมไปถึงความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ โดยชาวบ้านเกิดความไม่พอใจที่รัฐจ่ายค่าตอบแทนอย่างไม่ถูกต้องเป็นธรรม กล่าวคือชาวบ้านบางรายที่ไม่ถูกเวนคืนที่ดินแต่ได้รับค่าตอบแทน ส่วนชาวบ้านที่ถูกเวนคืนคือกลับไม่ได้รับค่าตอบแทน หรือกรณีการสร้างโรงไฟฟ้าที่จังหวัดราชบุรี ได้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างชาวบ้านกับรัฐ และระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง โดยที่ชาวบ้านฝ่ายหนึ่งไม่ต้องการให้เข้าไปสร้างในชุมชนของตน เพราะเกรงว่าจะเกิดปัญหาผลกระทบ ก่อให้เกิดอันตรายต่อชีวิตของคนในชุมชน จึงได้รวมตัวกันต่อต้านคัดค้านโครงการดังกล่าวของรัฐ ความขัดแย้งนี้จึงเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ

ส่วนความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองคือ ชาวบ้านอีกฝ่ายหนึ่งยินยอม เต็มใจ และต้องการให้โครงการเข้ามาสร้างในชุมชนของตน เพราะเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน เป็นการสร้างงานสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชน กลุ่มนี้จึงออกมาต่อต้านประท้วงต่อชาวบ้านฝ่ายแรก จึงทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งรุนแรงยิ่งขึ้น เกิดการเผชิญหน้าตอบโต้ต่อต้านกันระหว่างชาวบ้าน 2 กลุ่มนี้

หรือกรณีปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่มาบตาพุด มีสาเหตุมาจากปัญหาผลกระทบด้านมลพิษ จากการกระทำของโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ได้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับโรงงาน ชุมชนกับรัฐ จากนั้นความขัดแย้งได้ขยายวงเกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง และความขัดแย้งของกลุ่มและองค์กรต่าง ๆ จน

กลายเป็นปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นและระดับประเทศติดตามมา โดยมีเรื่องของผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

3. จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องหลายงานได้รายงานไว้ว่า ชุมชนหลาย ๆ ชุมชนแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนแบบลองผิดลองถูกไปเรื่อย ๆ ตลอดเวลา จากการศึกษาที่ชุมชนมาพบตาพุดในครั้งนี้พบว่า ชุมชนไม่ได้แก้ปัญหาอย่างลองผิดลองถูกเลย แต่ชุมชนได้แก้ปัญหาอย่างเป็นกระบวนการ เป็นขั้นเป็นตอนโดยอาศัยหลักการเหตุผลและการแสวงหาข้อมูลข่าวสารเพื่อใช้ในการตัดสินใจเลือกแนวทางในการแก้ปัญหา ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะก่อนที่ชุมชนจะเลือกวิธีใดแก้ปัญหา ชุมชนได้รู้ปัญหาเป็นอย่างดีว่าปัญหาที่เกิดขึ้นใครเป็นผู้กระทำ ปัญหาเกิดจากแหล่งใด และฝ่ายใดบ้างที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น อีกทั้งชุมชนได้รับรู้ว่าปัญหานั้นเป็นสาเหตุให้ชุมชนเกิดความขัดแย้งกันเองระหว่างกลุ่มต่าง ๆ หรือองค์กรต่าง ๆ มากมาย

ชุมชนจึงนำข้อมูลข่าวสารที่มีอยู่มาใช้ประกอบการตัดสินใจ ด้วยการเลือกวิธีการพึ่งพาอำนาจรัฐ ด้วยการพบปะ เจรจากกลาง และยื่นหนังสือร้องเรียนไปยังภาครัฐ การตัดสินใจครั้งนี้ถูกประเมินว่าล้มเหลว ชุมชนจึงได้เรียนรู้ว่าพวกเขาไม่สามารถพึ่งพาอำนาจรัฐในการแก้ปัญหาครั้งนี้ได้ เมื่อพึ่งพาอำนาจรัฐไม่ได้ชุมชนจึงจำเป็นต้องพึ่งพาตนเอง และได้ตัดสินใจเลือกแนวทางความรุนแรงเป็นขั้นตอนต่อมา วิธีนี้ถูกใช้ได้ระยะหนึ่งจนภายหลังได้เกิดการสูญเสียเลือดเนื้อและชีวิต ชุมชนจึงต้องยุติการใช้ความรุนแรงและหวนกลับมาใช้แนวทางปรานีประนอม ด้วยการพึ่งพาอำนาจรัฐอีกครั้งหนึ่ง

การใช้วิธีรุนแรงถูกประเมินว่าประสบความสำเร็จทันทีทันใดก็จริง แต่ก็ต้องแลกด้วยเลือดเนื้อและชีวิต ความสำเร็จนั้นก็ไม่ถาวรยั่งยืน และยังไม่เต็มตามความต้องการ ส่วนการหวนกลับมาใช้วิธีการปรานีประนอมแบบเดิม ถึงแม้ว่าจะเห็นผลช้ากว่าต้องอาศัยเวลาอย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่ก็ไม่มีการสูญเสียชีวิตใด ๆ

กระบวนการแก้ปัญหาของชุมชนที่กล่าวมานั้น มีทั้งพึ่งพาอำนาจรัฐและพึ่งพาตนเอง เริ่มต้นจากการใช้วิธีปรานีประนอม มาสู่การใช้ความรุนแรง แล้วจึงหวนกลับไปใช้วิธีการปรานีประนอมอีกครั้งหนึ่ง กระบวนการดังกล่าวสามารถระบุได้ว่าชุมชนไม่ได้ใช้วิธีการแบบลองผิดลองถูก แต่เป็นการตัดสินใจเลือกอย่างเป็นกระบวนการ เป็นขั้นเป็นตอนโดยอาศัยหลักการเหตุผล การแสวงหาข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้จากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ประกอบการตัดสินใจเลือกแนวทางในแต่ละครั้ง

ส่วนปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากปัญหาผลกระทบด้านมลพิษ และเมื่อชุมชนสามารถแก้ปัญหาผลกระทบให้ลดลงได้ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ก็ลดลงหรือยุติลงตามไปด้วย

4. พบว่า การที่รัฐแก้ปัญหาผลกระทบในชุมชนอย่างเชื่องช้า ไม่ต่อเนื่อง และไม่สามารถแก้ปัญหาให้หมดไปอย่างสิ้นเชิงได้นั้น ภาครัฐซึ่งเป็นผู้สร้างปัญหาให้กับชุมชน ย่อมรู้ดีกว่าใคร ๆ ว่าเพราะเหตุใดจึงแก้ไม่ได้ หรือแก้ได้ก็เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น เหตุผลประการหนึ่งที่ค้นพบคือ รัฐมีความเชื่อและยอมรับความจริงว่า “อุตสาหกรรมกับมลพิษเป็นของคู่กัน ต้องเกิดขึ้นอย่างแนบนอน แต่ต้องให้เกิดขึ้นแต่น้อยและต้องทำให้อุตสาหกรรมกับมลพิษไปด้วยกันได้” จากเหตุผลและความเชื่อนี้ จึงเป็นไปได้ว่าที่รัฐไม่กระตือรือร้นที่จะแก้ไขอย่างเร่งด่วนเพราะทราบดีว่า ถึงแก้อย่างไรมลพิษก็ไม่มีวันหมดได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ หรือหมดไปอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงได้

ภายหลังรัฐถูกชุมชนต่อต้านจึงได้อ้างเหตุผลอีกประการหนึ่งว่า “ไม่มีวิธีการใดที่จะขจัดมลพิษให้หมดไปได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ หรือถ้าจะให้มลพิษหมดไปได้ก็ต้องหยุดผลิต ปิดโรงงาน ประชาชนก็จะไม่มีน้ำมาดื่มเชื่อเพลิงใช้ ส่งผลกระทบต่อประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ” เหตุผลทั้ง 2 ประการที่กล่าวอ้างนี้จึงขัดแย้งและสวนทางกับหลักการเดิมของรัฐบาลอย่างเห็นได้ชัด โดยหลักการได้กำหนดว่า “การขยายตัวทางเศรษฐกิจในด้านอุตสาหกรรม จะช่วยให้รักษาเสถียรภาพทางการเงิน ลดภาวะขาดดุลการค้า ให้มีการพัฒนาพื้นที่ชนบทให้เป็นชุมชนเมือง สามารถอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญของภาคได้ ให้มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ และสามารถควบคุมสภาวะแวดล้อมที่เป็นพิษที่จะเกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรมได้”

จากหลักการและเหตุผลที่รัฐนำมากล่าวอ้างนี้ ปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า รัฐไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จตามเป้าหมายและไม่สามารถควบคุมปัญหาใด ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเด็ดขาด แนบนอน จากปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจก็ดี ปัญหาผลกระทบต่อชีวิตของคนและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ก็ดี ตลอดจนสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่ถูกทำลายไปก็ดี สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้และยืนยันได้อย่างชัดเจน

ในประเด็นนี้จึงทำให้ได้เรียนรู้ว่า ในขณะที่รัฐมีความพยายามที่จะเอื้อและปกป้องผลประโยชน์ให้แก่คนส่วนใหญ่ของประเทศ แต่กลับละเลยสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนน้อยของประเทศ มองข้ามความเดือดร้อนเสียหายของคนกลุ่มน้อยที่เกิดจาก

การปกป้องผลประโยชน์นั้น ทั้งที่คนส่วนน้อยกลุ่มนั้นก็เป็นคนไทยเช่นเดียวกับคนส่วนใหญ่ของประเทศเหมือนกัน

5. พบว่า การแก้ปัญหาของชุมชนมีทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว ชุมชนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองว่า แก้ปัญหาด้วยวิธีใดจึงล้มเหลว และใช้วิธีการใดจึงสำเร็จ ดังได้กล่าวมาแล้วในข้อ 3. การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเกิดจากการจัดการในเรื่องต่าง ๆ ที่ผ่านมานอกจากนี้

ชุมชนยังเรียนรู้ด้วยตนเองจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ ภายนอก ชุมชนที่ส่งผ่านตามสื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ สื่อสิ่งพิมพ์และจากบุคคลกลุ่มต่าง ๆ

จากอดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน เราได้พบเห็นอยู่เสมอว่า ยามใดที่ชุมชนประสบปัญหาโดยเฉพาะเป็นปัญหาของคนหมู่มาก เป็นปัญหาที่ประสบร่วมกัน วิธีที่ชุมชนนิยมใช้มากที่สุดคือการรวมตัวชุมนุมประท้วง ต่อด่าน ปิดถนน เผาหุ่น ยกป้ายข้อความโจมตี เป็นต้น และทุกครั้งสื่อมวลชนจะเข้าไปติดตามข่าว รายงานข่าวอย่างละเอียดด้วยการแพร่ภาพ แพร่เสียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสื่อสารในยุคปัจจุบันที่ใช้เทคโนโลยีขั้นสูง มีความรวดเร็วทันสมัย ทำให้ทั้งภาพและเสียงส่งกระจายเข้าสู่ชุมชนได้อย่างรวดเร็ว ทั่วถึงทุกภาคของประเทศไทยและยังไปถึงต่างประเทศเกือบทั่วโลกก็ได้ รวมทั้งการรายงานข่าวอย่างละเอียดของหนังสือพิมพ์หลายสำนัก

เมื่อชุมชนได้เรียนรู้จากสิ่งที่ได้พบเห็น ที่สำคัญจะเห็นว่าการยื่นเงื่อนไขและข้อเรียกร้องของผู้ชุมนุมประท้วง ฝ่ายถูกต่อต้านมักยินยอมตามข้อเรียกร้องเกือบทุกครั้ง ดังนั้น การรวมตัวจึงเป็นวิธีที่ชุมชนได้เรียนรู้และนำมาเลียนแบบใช้อย่างกว้างขวาง

การเรียนรู้วิธีนี้จากสื่อต่าง ๆ ดังกล่าว จึงถูกนำมาใช้เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกอย่างหนึ่งที่ชุมชนนำมาเลียนแบบให้ทำตามกัน จนกลายเป็นค่านิยมอย่างหนึ่งของคนไทย การรวมตัวนับเป็นการสร้างพลังมวลชน ให้เกิดพลังอำนาจทางการเมืองในการต่อรองกับฝ่ายตรงข้าม เพื่อให้ฝ่ายตนเองประสบความสำเร็จตามที่ต้องการ และมักได้รับชัยชนะเสมอ ในกระบวนการต่อสู้ด้วยการรวมตัวนี้ มักพบเห็นว่ามีทั้งการรวมตัวอย่างสงบ อย่างรุนแรง และรุนแรงที่สุดจนถึงขั้นเผชิญหน้า ปะทะต่อสู้และทำอันตรายกันจนสูญเสียเลือดเนื้อและชีวิต และที่น่ากลัวที่สุดคือวิธีนี้ได้ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายเกือบทั่วโลก และยอมรับกันว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้องตามหลักการของการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย

ดังนั้น การเรียนรู้ทางสื่อต่าง ๆ เหล่านี้จะให้คุณหรือให้โทษ จะก่อให้เกิดสิ่งดี ๆ หรือผลเสียต่อผู้เรียนรู้ ก็ขึ้นอยู่กับการใช้วิจารณญาณในการนำมาเลียนแบบ ประยุกต์หรือปรับใช้ไปในทิศทางใด และควรพิจารณาว่ามีผลดีผลเสียอะไรบ้างที่ตามมาภายหลัง

6. พบว่า ศักยภาพด้านต่าง ๆ ที่ชุมชนมาใช้ในการแก้ปัญหาผลกระทบ เพื่อลดความขัดแย้ง มีทั้งศักยภาพภายในและภายนอกชุมชน เช่น ศักยภาพของผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ศักยภาพของชาวบ้าน ศักยภาพในการติดต่อประสานกับเครือข่ายกลุ่มต่าง ๆ ศักยภาพในการสร้างแนวร่วมกับบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ศักยภาพในการเลือกวิธีการต่าง ๆ มาใช้แก้ปัญหา รวมทั้งศักยภาพในการควบคุมความขัดแย้งระหว่างชุมชนกันเองไม่ให้ลุกลามใหญ่โตได้ ตลอดจนศักยภาพด้านปัจจัยต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการดำเนินการ

จากบทเรียนที่ผ่านมาทำให้ชุมชนได้รู้ว่า นอกจากจะพึ่งพาอำนาจรัฐไม่ได้แล้ว การแก้ปัญหาอย่างโดดเดี่ยวตามลำพัง พลังอาจไม่พอในการต่อรองกับอำนาจรัฐและไม่อาจยับยั้งการกระทำของโรงงานได้โดยง่าย ชุมชนจึงต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนมาหนุนช่วย

ปัจจัยภายในหลาย ๆ อย่างเป็นสิ่งสำคัญ ที่นอกจากจะทำให้คนในชุมชนรวมกันอย่างเหนียวแน่นเพื่อเผชิญกับปัญหาแล้ว ปัจจัยภายในบางประการยังจำเป็นต้องใช้ในการสร้างแนวร่วมภายนอกอีกด้วย ปัจจัยภายใน เช่น ความรักใคร่สามัคคีปรองดองของคนในชุมชน ชุมชนมีระบบคิดในการแก้ปัญหาไปในแนวเดียวกัน มีความมุ่งมั่นในอุดมการณ์เดียวกันอย่างเหนียวแน่นแท้จริง ความไม่ท้อแท้ ถดถอย หรือเบื่อหน่ายกับการต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคที่กำลังเผชิญอยู่ มีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันระหว่างคนในชุมชนและระหว่างภายในกับภายนอกชุมชน มีความสามารถควบคุมปัญหาความขัดแย้งในชุมชนกันเองได้

ส่วนปัจจัยภายในที่จำเป็นต้องใช้ในการสร้างแนวร่วมกับบุคคลภายนอกชุมชน เช่น เป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นได้ดี มีการติดต่อประสานกับเครือข่าย และเชื่อมโยงเครือข่ายกลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกัน มีการพบปะสัมพันธ์กับเครือข่ายอย่างสม่ำเสมอ ผู้นำชุมชนมีบุคลิกดี เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไปอย่างกว้างขวาง ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้สามารถนำมาพาให้บุคคลภายนอกชุมชนมาเป็นแนวร่วมให้ความร่วมมือช่วยเหลือโดยไม่ยากนัก

จากการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชนสามารถติดต่อประสานกับผู้นำที่กระจายอยู่ทั่วไปภายนอกชุมชน นอกจากนี้ยังสร้างแนวร่วมกับกลุ่มอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองหลายกลุ่ม ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของรัฐหลายหน่วยงาน อาทิเช่น นักการเมืองระดับท้องถิ่น นักการเมืองระดับประเทศ และกลุ่มแพทย์โรงพยาบาลต่าง ๆ ในจังหวัดระยอง กลุ่มบุคคลดังกล่าวให้ความร่วมมือในแนวทางที่เหมือนและแตกต่างกันไปตามบทบาทหน้าที่และอำนาจที่ตนเองมีอยู่ในขณะนั้น

7. เมื่อพิจารณาศักยภาพของชุมชนก็มีอยู่ไม่น้อย แต่ไม่ว่าชุมชนจะมี ศักยภาพมากน้อยเพียงใด มีความเข้มแข็งขนาดไหน และผลของการจัดการกับปัญหาจะอยู่ในทิศทางใด ก็ไม่สามารถตัดสินอย่างเด็ดขาดแน่นอนได้ว่าชุมชนเข้มแข็งหรืออ่อนแอ ทั้งนี้ เพราะการแก้ปัญหาต้องอาศัยพลังของ 3 องค์กร่วมกัน คือองค์กรโรงงานซึ่งเป็นฝ่ายกระทำ องค์กรชาวบ้านเป็นฝ่ายถูกระทำ และองค์กรภาครัฐเป็นคนกลางที่เข้ามาไกล่เกลี่ยแก้ปัญหา วิธีที่จะแก้ปัญหาให้ลุล่วงทั้ง 3 ฝ่ายต้องมาพบและเผชิญหน้ากัน เจรจาทกลงกัน เอาปัญหา และความต้องการของแต่ละฝ่ายมารวมกัน แล้วร่วมกันคิดหาทางออกเพื่อแก้ปัญหา ต้องให้ได้ข้อยุติที่ทุกฝ่ายสามารถปฏิบัติได้และพึงพอใจ สุดท้ายทั้ง 3 ฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันในชุมชนต่อไปได้

แต่จากการศึกษาพบว่า ไม่เคยมีการเผชิญหน้าพร้อม ๆ กันทั้ง 3 องค์กร ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ส่วนโรงงานได้ส่งตัวแทนมาพบกับชาวบ้านเพียงครั้งเดียวในรอบ 3 ปี ที่แยกกว่านั้นได้ส่งพนักงานระดับล่างเป็นตัวแทนมาเจรจากับชาวบ้านและไม่สามารถรับปากได้ว่าจะยอมรับข้อเรียกร้องของชาวบ้านได้หรือไม่ ปฏิบัติการของโรงงานที่แสดงท่าทีเช่นนี้ นอกจากความขัดแย้งเดิมที่มีอยู่จะไม่ลดลงแล้ว ยังทำให้ความขัดแย้งเพิ่มมากขึ้น ประสพการณ์ครั้งนี้ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ว่า การได้พบปะกับองค์กรโรงงานไม่เกิดประโยชน์อะไร ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ที่สำคัญไม่แตกต่างไปจากการพบปะหรือพึ่งพาอำนาจรัฐเลย

จึงอาจกล่าวได้ว่า ถ้าตราบใดที่องค์กรชาวบ้านออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องเพียงฝ่ายเดียว แม้ว่าจะมีศักยภาพมากสักปานใด แต่ถ้าองค์กรโรงงานและองค์กรรัฐซึ่งเป็นองค์กรภายนอกชุมชนที่แทรกตัวลูกล้าเข้าไปในชุมชนดั้งเดิมในภายหลัง อีกทั้งมีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับปัญหาโดยตรง แต่ไม่ยอมให้ความร่วมมือกับชาวบ้าน ขาดความเอาใจใส่อย่างจริงจัง แก้ปัญหาด้วยความไม่จริงใจ ก็เป็นเรื่องยากที่จะขจัดปัดเป่าปัญหาให้หมดไปอย่างสิ้นเชิง

สรุปได้ว่า บทเรียนที่ได้รับจากการศึกษาครั้งนี้ ทำให้ได้เรียนรู้ว่าโครงการใหญ่ของรัฐหลาย ๆ โครงการที่รัฐคาดหวังว่าจะเกิดประโยชน์ต่อชุมชน แต่กลับไปสร้างปัญหาความเดือดร้อนยุ่งยาก กระทบต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เกิดปัญหาความขัดแย้งอย่างกว้างขวางและรุนแรง

ดังนั้นก่อนยินยอมให้โครงการใดเข้าไปดำเนินการในชุมชนของตน ชุมชนต้องปกป้องด้วยการพิจารณาผลดี ผลเสีย และความเสียหายที่ตามมาภายหลังก่อนว่าเป็น

อย่างไร ในทางกลับกันถ้าชุมชนยินยอมโดยไม่ได้พิจารณาก่อน โครงการเหล่านั้นก็จะสร้างปัญหาดังที่ปรากฏให้เห็นมากมาย และการที่ชุมชนหรือรัฐที่ดีคอยติดตามแก้ปัญหาในภายหลังนั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายที่แก้ไขได้ในเวลาสั้น ๆ แต่การแก้ปัญหาในแต่ละเรื่องแต่ละชุมชนเป็นเรื่องลำบากยากเย็น แล่นเงิน ใช้เวลายาวนานเพียงใดปัญหาก็ไม่หมดไปได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ การจะตัดสินใจในเรื่องใด ๆ ก็ตาม ควรคิดพิจารณาให้รอบคอบก่อน ดังคำกล่าวที่ว่า "กันไว้ดีกว่าแก้"

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้ได้สิ้นสุดลงเมื่อปลายปี พ.ศ. 2541 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ปัญหามลพิษได้ลดลง และปัญหาความขัดแย้งในระดับที่รุนแรงก็ลดลงหรือยุติลงตามไปด้วย แต่ในช่วงเวลาต่อมาคือปี พ.ศ. 2542 สื่อมวลชนได้เสนอข่าวว่ามีฝุ่นละอองคล้ายกำมะถันที่ถูกเผาไหม้ปลิวกระจายและตกลงตามบ้านเรือนของชุมชน มาถึงปี พ.ศ. 2543 ได้เกิดปัญหาก๊าซรั่วไหลออกจากโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ฝุ่นกระจายเข้ากระทบกับชุมชนจนล้มป่วยและมีผู้เสียชีวิต แสดงว่าชาวบ้านยังคงถูกคุกคามจากปัญหาเดิมอยู่

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้สนใจควรมีการศึกษาต่อในเรื่องกระบวนการป้องกันแก้ไขและควบคุมปัญหาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตของโรงงานอุตสาหกรรม เพื่อที่จะได้ทราบว่โรงงานอุตสาหกรรมและหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบโดยตรงได้กำหนดแผนและดำเนินการในเรื่องดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร มากน้อยเพียงใด และถ้าได้ดำเนินการมาแล้วได้ผลในระดับใด